

Bibó István

ATTRIBÚCIÓS KÉRDÉSEK ISIDOR GANNEVAL MUNKÁSSÁGÁBAN

A Magyarországon a váci székesegyház és diadalív alkotójaként közismert Isidor Ganneval (Paris/Vincennes, 1729/30–1786, Bécs) életére és műveire vonatkozó forrásanyag nemcsak rendkívül szétszórta, hanem kritikus pontokon nagyon hézagos is.¹ Életműve monografikus kutatásakor nem egyszer találtunk olyan műveket (a szakirodalomban gyakran és ritkán tárgyaltakat egyaránt), melyeket korabeli forrásokkal egyelőre nem tudunk bizonyíthatóan az ő nevéhez kötni, de egyéb megfontolások alapján több-kevesebb valószínűséggel (néhány esetben szinte teljes biztonsággal) neki tulajdoníthatunk.

Ezek közül itt a heusenstammi (Németország, Hessen) Schönborn-birtok kapuépítményét, a morvaországi Námost na Hané-i Harrach-kastélyt és a Bécs melletti Wiener Neudorf plébániatemplomát szeretnénk részletesebben szemügyre venni. Az elsőt a Komárik Dénes tiszteletére összeállított kötetben elemeztük, a hangsúlyt nem az attribúció kérdésére, hanem a diadalívmotívum jelentőségére helyezve,² a harmadikat pedig egy néhány évvel ezelőtti előadásban – korábbi szerzők véleményéhez csatlakozva – már Ganneval művei között említettük.³

A *heusenstammi kapuépítmény* sajátos, kettős funkciójú mű: diadalív, mely egyúttal kapuórház, pontosabban többszintes, több helyiséget és lakást is tartalmazó, manzárdtetején kis toronnyal ellátott monumentális, reprezentatív fogadókapu, mely a régi településen át a kastély felé vezető út elején áll. Különleges értékét a kettős funkció tökéletes egységbe komponálása, illetve ennek az egységnek építészeti megjelenítése adja. Ebben a megjelenítésben a diadalív-jelleg és a belső térrel is rendelkező, városvédő-birtokőrző kapuépületnek a középkorból ismerős városkapu-jellege külön-külön is egyértelműen megmutatkozik, s ugyanakkor a kettő együtt hangsúlyozottan reprezentatív jelképi funkcióban egyesül, mely egyszerre utal a fogadó és a fogadott személyre. A mű ugyanis 1764-ben készült abból az alkalomból, hogy I. Ferenc császár (és fia, a későbbi II. József) a bécsi udvar fényes küldöttségével együtt egy hetet töltött az itteni kastélyban, mielőtt az utóbbit a közeli Frankfurtban „római királlyá” koronázták volna;⁴ az építtető a kastély és a birtok ura, Egon Erwein Schönborn gróf volt. Mindez az épület „érkezési” oldalán lévő feliratból s a felette elhelyezkedő Schönborn-címerből tudható.⁵ A műemléki topográfia szerint „die gestalterischen Details charakterisieren den Torbau als relativ frühes Werk des Übergangs vom Barock zum Klassizismus”, de a

szövegben az építésre sem forrásanyag, sem stíluskritikai vagy egyéb megfontolások alapján nem történik utalás.⁶

Egon Erwein Schönborn gróf a családnak nem a würzburgi, hanem a bécsi (utóbb Munkácson is birtokos) ágához tartozott, aki állandó jelleggel Bécsben, illetve alsó-ausztriai göllersdorfi kastélyában lakott. A heusenstammi kapuépítményt az ő személyén keresztül tudjuk Ganneval nevéhez kötni, az építész és a gróf ugyanis 25 éven át kapcsolatban állt egymással. A göllersdorfi Schönborn-levéltár 1944/45-ös pusztulása miatt e kapcsolat részleteit nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy Ganneval bécsi letelepedésétől haláláig tartott.⁷ S ha a hesseni topográfia az építkezés idején ott dolgozó építészek közül senkit sem tud megnevezni valószínű vagy lehetséges mesterként, akkor a rendkívül monumentális épület franciás, korai klasszicista jellege, magas művészi színvonala és építtetőjének személye együtt csak Ganneval szerepével válik megmagyarázhatóvá.

Ganneval 1760-as bécsi letelepedése után hamarosan az udvari arisztokrácia kedvelt építésze lett. A 60-as években keletkezett korai világi művei között a legnagyobb szabású a morvaországi Rájecben (Rájec nad Svitavou, Csehország, németül Raitz) épült Salm-Reifferscheidt kastély, amely – hasonlóan a váci székesegyház Magyarországon betöltött szerepéhez – a francia ízlés közvetlen, szinte egyidejű átplántálása révén bír kiemelkedő művészettörténeti jelentőséggel Csehország művészetében. Azonban legalább annyira franciás, és ezért a rájecihez hasonló művészettörténeti jelentőségű a szintén morvaországi, Olmützhoz közeli *Námost na Hané kas-tély*a, melyet Ferdinand Bonaventura Harrach gróf (1708–1778, 1747–50 között Milánó kormányzója) építtetett, valószínűleg ugyancsak a 60-as években.⁸ A szintén díszudvaros elrendezésű kastély kisebb, mint a rájeci, de azzal mind elrendezésében, mind architektúrájában rokon, s noha Ganneval tervezői szerepére okleveles adat csak közvetetten utal, mesterünk szerzőségét biztosra vehetjük. Nemcsak azért, mert az említett adat a Harrach-családdal való rendszeres kapcsolatát valószínűsíti,⁹ hanem azért is, mert a talán még Rájecnél is pregnánsabb franciás jelleg mellett a kastély kertjét körülvevő, szabályos kör alakú egykorú kerítés is a geometrikus formákat kedvelő mesterre mutat. De ettől függetlenül is, Harrach gróf nemhogy Morvaországban, de az egész Monarchiában nem találhatott ekkortájt Gannevalon kívül más mestert ennek a kastélynak a megtervezésére. Az épületegyüttes részei – az emeletes, manzárdtetős főépület, mindkét oldalán timpanonons rizalittal; a nagyon jó arányú földszintes oldalszárnyak az általuk közrefogott reprezentatív, egyúttal mégis intim hangulatú díszudvarral; végül az épületkomplexumot közvetlenül körülvevő, architektonikusan is megkomponált franciakert a lezáró körkerítéssel – olyan alkotássá állnak össze, melyben nemcsak az erős francia hatás a feltűnő, hanem architektonikus egysége, kiegyensúlyozottsága, harmóniája is elsősorban a mesterre vall. Ilyen művet mintakönyvből szinte lehetetlen létrehozni; ehhez valódi, francia iskolázottságú építészegénység kell. Ez pedig akkor és ott nem lehetett más, mint Ganneval.¹⁰

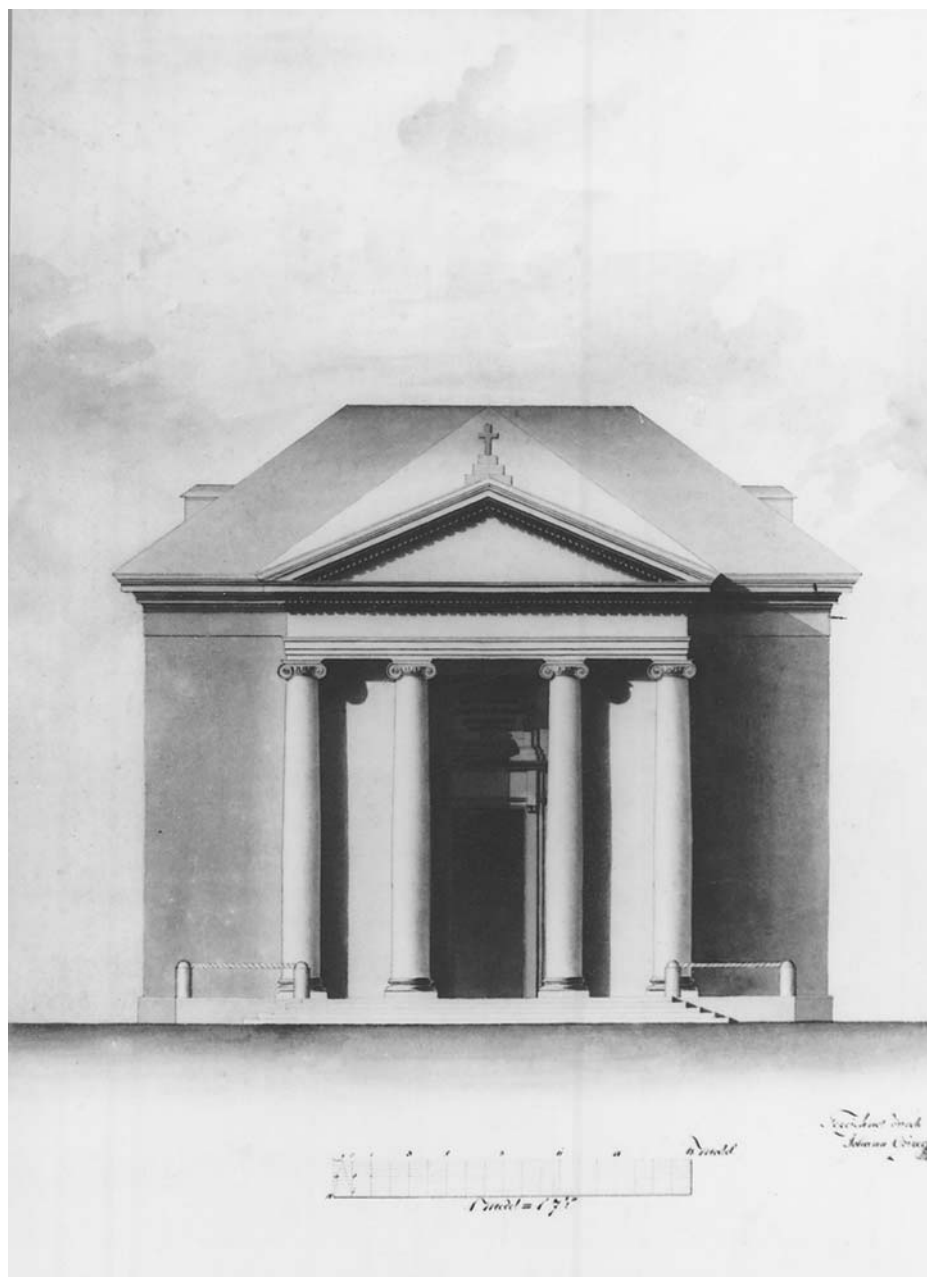

1. A heusenstammi kapuépítmény

A havas Boldogasszonynak szentelt, nem túl nagy méretű, de falusi templomként is rendkívül monumentális *Wiener Neudorf-i plébániatemplom* – felirata szerint – 1777–1780 között készült, Migazzi bécsi érsek (és váci püspök) megbízásából, aki Ganneval első és legfontosabb mecénásainak egyike volt (1762-ben ő kérte fel az alig másfél éve Bécsbe érkezett fiatal francia mestert a váci székesegyház építésének folytatásához új terv készítésére). A művészileg önmagában is értékes neudorfi templom művészettörténeti jelentőségét az adja, hogy Bécsben, illetve Bécs környékén a tiszta, egyértelmű klasszicizmusnak legelső példája, ugyanúgy, ahogy a váci székesegyház Magyarországon. A székesegyház azonban az 1760-as évek Magyarországra még „túl korán érkezett”, és ezért építésének idejében és közvetlenül elkészülte után környezetének építészetére alig gyakorolt hatást; a másfél évtizeddel későbbi wiener-neudorfi templom viszont – kisebb léptéke ellenére – mint minta és példa azonnal magára vonta a kortársi művészeti közvélemény figyelmét. Három arisztokrátáról is tudunk, akik lerajzoltatták (ketten rögtön a fölszentelés utáni évben, 1781-ben), mert saját építkezéseikhez mintaként kívánták felhasználni,¹¹ s viszonylag bőven említik az egykorú, illetve alig későbbi nyomtatott források is.¹²

2. Náměst na Hané, Harrach-kastély

3. A Wiener-Neudorf-i plébániatemplom rajza 1802-ből

S noha ezekben az említésekben építőmester-nevek is előfordulnak, a templom szerzőségének kérdése a szakirodalomban a mai napig nem látszik eldöntöttnek. Az alábbiakban azt kívánjuk megindokolni, hogy a visszatérően felmerülő – de forrás-adatokkal egyelőre nem igazolható – Ganneval-attribúciót miért tekintjük egyértelműen elfogadhatónak.

Ha kizárólag stíluskritikai megfontolásokra támaszkodunk: a templom monumentalitása és nagyvonalú arányai jelentős mesterre utalnak; tiszta, radikális klasszicizmusa, centrális elrendezése, oromzatának franciás kőkeresztje alapján alig jöhet más számításba, mint Ganneval. Rajta kívül egyedül Hohenbergre gondolhatnánk még; de az ő klasszicizáló korszaka később, a Pallavicini – De Fries palotával kezdődik (1782–1784), s ha mégis ő tervezte volna ezt a templomot, a rá vonatkozó bőséges kortársi forrásanyagban ez aligha maradt volna említés nélkül. Közvetett érv Ganneval szerzősége mellett Migazzi megbízói szerepe is, bár nyilván nem kötelező, hogy egy egyházfő állandóan ugyanazt az építészeti foglalkoztassa.

Franz Sebastian Rosenstingl (1702–1785) ránk maradt vázlatkönyvében van rajz a Wiener Neudorf-i templomról, s ennek alapján Renate Wagner-Rieger neki tulajdonította az épületet.¹³ Rosenstingl azonban összes művében késő barokk iskolázottságú mesternek mutatkozik, aki idős korában sem hajlott a klasszicizmus felé. Valószínű, hogy a neudorfi templomot nem mint tervező rajzolta le, hanem már készülöben lévő vagy elkészült épületként – az említett arisztokratákhoz hasonlóan – az újdonságnak kijáró érdeklődésből.¹⁴

Hitelesebbnek tűnik néhány, még kortársinak számító nyomtatott forrás adata, melyek azonban a templom építése után néhány évtizeddel láttak napvilágot, és épp ezért némi óvatossággal kell kezelnünk őket; ezek szerint a templomot Josef Meissl (Meisel, Meusel) építőmester építette.¹⁵ Ő azonban a templom építése idején, mint hercegi építőmester, éppen Ganneval alárendeltje volt a Liechtenstein-család alkalmazásában, ahol Ganneval 1765 óta az udvari főépítész állást töltötte be.¹⁶ Alig valószínű, hogy Migazzi, aki Vácott nemcsak a székesegyházat, hanem a diadalívet is Gannevallal terveztette meg, és akinek minden jel szerint teljes megalégedésére szolgált az építész működése, a neudorfi templomhoz mesterünk alárendeltjétől kért volna tervet; a fordított eset azonban nagyon is elképzelhető, hogy ti. Meissl Ganneval tervét kivitelezte. Arra pedig, hogy a forrásokban az ő, Meissl neve maradt csak fenn, három egymást erősítő magyarázattal is rendelkezünk. Az első az, hogy a kortársi közvélemény általában hamarabb rögzíti az építkezéssel folyamatosan vagy gyakran jelenlévő (kivitelező) pallér-építőmester nevét, mint a (tervező) építészét; korszakunkban, amikor éppencsak megindult a tervező építész és a kivitelező építőmester munkakörének szétválása és ennek a szétválásnak a társadalomban való tudatosodása, több példát is tudunk hasonló esetre.¹⁷ – A második magyarázat, amely az előbbinek nem alternatívája, hanem megerősítője, az az, hogy Ganneval – ez különösen

Hohenberggel való összehasonlításban tűnik fel – visszahúzódó, személyét nem előtérbe toló alkat volt, aki nem „menedzselte” önmagát és művészetét: terveit ritkán szignálta, építészeti vitákban nem vett részt, hivatali affairjairól nem tudunk. – A harmadik – a másodikkal összefüggő – magyarázat pedig az, hogy Meissl Ganneval halála után, 1786–90 között utóda volt a hercegi főépítési állásban; így a másfél évtizeddel később emlékező kortársaknak elég sok feltétel adva volt a két mester szerepének összekeveréséhez.

Nem véletlen tehát, hogy a szakirodalomban visszatérően fölmerült Ganneval neve a neudorfi templommal kapcsolatban;¹⁸ s mivel Meissl építőmesteri szerepe Ganneval tervezői szerzőségével, illetve az erre utaló stíluskritikai megfontolásokkal egyáltalán nincsen ellentétben, semmi okot nem látunk arra, hogy a wiener-neudorfi templomot a fenti indokok alapján ne Gannevalnak tulajdonítsuk.

A pusztai stíluskritika – forrásadatok és egyéb meggondolásokkal alátámasztott megerősítések nélkül – önmagában nem elegendő a meggyőző attribúcióhoz. A fenti három épületen kívül, amelyeknél több érv erősíti Ganneval szerzőségét, jelenleg csak egyetlen munkáról állítható még hasonlóan nagy valószínűséggel, hogy mesterünk műve: a göllersdorfi Schönborn-kastély parkjának angolkertté való kialakításáról az 1780-as években, s az ehhez tartozó oroszlanos kapuról és Apollo-templomról.¹⁹ Rajtuk kívül a Habsburg Birodalomnak azon a területén, ahol Ganneval dolgozott, az 1760–80-as évekből 25-30 olyan – ismeretlen szerzőjű – épületet tartunk számon, amelyekről stíluskritikai alapon csak annyit mondhatunk: nem volna meglepetés, ha közülük néhányat a kutatás később Ganneval műveként azonosítana.

JEGYZETEK

¹ A szétszórtságot és hézagosságot nemcsak az építész élettörténete, hanem egyszerű véletlenek mellett a halála óta eltelt kétszáz év történelme is magyarázza. A közvetlen konkrét okok a következők:

1. Fiatalkorában, illetve viszonylag hosszasan tartó tanulói éveiben, azaz 1760 előtt – úgy tűnik – nem telepedett le sehol, viszont mesterével, Servandonival valószínűleg nagyon sokfelé dolgozott.

2. Bécsben 1760-ban letelepedve is utazó építész maradt, aki a Habsburg Birodalom legkülönbözőbb pontjain kapott – elsősorban az arisztokráciától – feladatokat.

3. Az a terület, ahol eddig ismert műveit alkotta, működése idején több tartomány, két állam, de végül is egy birodalom volt; ma hat ország.

4. Működésére vonatkozólag eddig kilenc ország levéltáraiból ismerünk adatokat; nagyon valószínű feltételezéseket kellene kontrollálni még két ország gyűjteményeiben; művek vagy adatok felbukkanása reálisan elképzelhető még további három ország területén. Ez az összesen 14 ország az 1989-es változások előtt 12 ország volt, 6–6 arányban vasfüggönnyel elválasztva; közöttük az utazás nehézkes volt, bizonytalan és nem tervezhető, miközben egyetlen épület adatait gyakran több ország területéről kellett (vagy kell még) összeszedni (Liechtenstein-levéltár van Vaduzban, Bécsben, Brünnsben és Prágában; Eszterházy-levéltár Kismartonban, Pozsonyban és Budapesten; Schönborn-levéltár Bécsben, Würzburgban és Munkácson, etc.).

5. Az 1729-es vincennes-i anyakönyv, amely minden valószínűség szerint Ganneval születési adatait tartalmazta, elveszett; a Schönborn-levéltárnak az a része, mely munkásságára nézve feltehetően sok és fontos adatot tartalmazott, Göllersdorfbán 1944/45-ben elpusztult; az udvari építési állásért 1775-ben beadott folyamodványa, melyben addigi tevékenysége főbb állomásait nyilván felsorolta, a levéltári mutatók, iktatókönyvek és lajstromok által megadott jelzeten ma nem található.
- ² Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére. Szerk.: VADAS Ferenc. Hild-Ybl Alapítvány, Bp., 2004. 121–127.
- ³ Az előadás némileg átdolgozott szövege: Ein französischer Architekt in Mitteleuropa: Isidore Ganneval (Canevale). In: Mitteilungen der Gesellschaft für vergleichende Kunstforschung in Wien. 49. Jahrg., Nummer 3, Oktober 1997., 1–7.
- ⁴ A jelképes jelentőségű frankfurti koronázás és a „római király” cím a császári cím várományosát illette, ha utódlási jogát a választófejedelmek előre elismerték. A cseremóniáról és a bécsi udvar ez alkalomból történt frankfurti utazásáról több más forrás között Khevenhüller herceg naplója tudósít; itt a Heusenstamban töltött időre is van utalás, Ganneval említése nélkül. (KHEVENHÜLLER-METSCH, Rudolf-SCHLITZER, Hans dr.: Aus der Zeit Maria Theresias: Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Oberhofmeisters, 1742–1776. – Band VI. (1764–1767), Wien, 1917., p.10. – A naplófeljegyzés kelte: 1764 március 23.)
- ⁵ A felirat szövege a következő: „AUG. IMP. FRANC. I. QUO ELIGEBATUR FILIUS JOSEPHUS IN REGEM ROM. VII DIERUM TEMPORE HIC HOSPITIS IN HONOREM HANC PORTAM EXTRUI FECIT EIDEM A CONS. INT. EUG. ERV. COMES A SCHÖNBORN ANNO 1764.”
- ⁶ SÖDER, Dagmar: Kulturdenkmäler in Hessen, Kreis Offenbach. (Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland). Braunschweig/Wiesbaden, 1987. 175.
- ⁷ Schönborn gróf volt ugyanis az építész 1761-ben született fiának keresztapja (bejegyzés a bécsi Stephansdom keresztelési anyakönyvében, idézi HAJDECKI: Die Wiener Bau- und Maurermeister des Namens Caneval, Jahrbuch der k. k. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, 1904, 271.) s Ganneval 1786-ban, amikor meghalt, a gróf alstergassei (ma Laudongasse) palotájában lakott. (Archiv der Stadt Wien, Totenbeschauprotokolle, 2197/1786.)
- ⁸ A cseh szakirodalom – igaz, közelebbi forrásmegjelölés nélkül – egybehangzóan a 60-as évekre teszi a kastély építését (NEUMANN, J.-PAUL, P.: Hradý a zámky na Morave. Praha, 1980, 83. – SPURNÝ, F.: Hradý, zámky a tržve v Cechách, na Morave a ve Slezku, II. (Severní Morave). Praha, 1983, 162–163.)
- ⁹ Bécs, Verwaltungsarchiv, Harrach-levéltár, Mappe 56, a janovízi Harrach-kastély terve és rajzai. Egy 18. sz.-i átalakítási terven egykorú feljegyzés, ill. jelmagyarázat: „Die rothe Farb bedeutet was der Herr Garneval abgeEndert...” – Maguk az átalakítások és a „rothe Farb”-bal jelzett részek Ganneval oeuvre szempontjából jelentéktelenek; de az idézett feljegyzés nemcsak azt bizonyítja, hogy mesterünk a Harrach-családnak is dolgozott, hanem azt is, hogy ez milyen jellegű kapcsolat volt: véleményét kérték építési ügyekben, ellenőrizteték vele (valószínűleg Bécsben) a távolabbi birtokokon végzett nem túl jelentős átalakítási munkák tervét is. Az ilyen jellegű kapcsolat – más főúri családok és más építésszek esetében is – úgy működött, hogy fontosabb munkákhoz (pl. új kastély vagy templom építéséhez) rendszerint Bécsben készült a terv, vagy ez alkalomból felkért, vagy a családnál alkalmazásban álló építész által, míg a kisebb jelentőségű tervezéseket rendszerint az uradalom mérnöke (ha volt ilyen), vagy egy környékbeli építőmester készítette. Az a tény, hogy egy ilyen jellegű tervet Gannevállal ellenőriztettek, inkább utal rendszeres kapcsolatra, mint alkalmi felkérésre.
- ¹⁰ A kastéllyal kapcsolatban a cseh szakirodalom az írott források hiányát s az erős franciás jelleget hangsúlyozta (NEUMANN-

PAUL i. m., 1980, 83.); ezt a franciás jelleget legújabbban Kroupa inkább divat-követésnek, mintsem lényegi vonásnak tartja, s ennek alapján Ganneval szerzőségét nem tartja valószínűnek (KROUPA, J.: „Lieu de plaisance” und das barocke Mähren. Notizen zu einem „französischem Modus” in der Architektur des 18. Jahrhunderts. Umeni, XLIII-1995, 4. sz.). Az egykorú nyomtatott források csak annyit említenek, hogy az építtető az 1778-ban elhunyt Ferdinand Bonaventura Harrach gróf volt (SCHWOY, F. J.: Topographische Schilderung des Markgrathums Mähren. Prag u. Leipzig, 1786, I, 135.). A magunk részéről az építés idejére nézve azért fogadjuk el a 60-as éveket, mert a későbbi időben az angolkertek divatja (Bécs környékén a 60-as évek végétől) kezdi kiszorítani a franciakerteket. Igaz, hogy még a 80-as években is sok helyütt tartja magát az az átmeneti állapot, hogy a kastély közvetlen környezete franciakertként, a távolabbi park pedig angolkertként van kialakítva, ezek azonban zömmel már régebben meglévő kastélyok régebbi franciakertjei, illetve azok maradványai; a námost-i kastély pregnáns, architektonikusan megtervezett franciakertje viszont a 70-es években újonnan már aligha keletkezhetett. Kroupa stíluskritikai megfigyelései, melyek szerint a kastély franciás jellege felületibb, divatszereű vonásokban mutatkozik csak, nehezen cáfolhatók, de könnyen kétségbe is vonhatók a stíluskritika természetéhez tartozó bizonytalanság miatt; de ha elfogadjuk őket, Ganneval szerzőségének akkor sem mondanak ellent. S különösen nem annak az adatnak a fényében, melyet az előző jegyzetben idéztünk.

¹¹ Gr. Károlyi Antal és gr. Koháry Antal 1781-ben, gr. Festetics György 1802-ben rajzoltatta le a templomot. BIBÓ, I.: Európai hatások és helyi fejlődés az 1800 körüli mayar építészetben. Építés-Építészettudomány, IV-1972, 143–144, a rajz képe: 133. és BIBÓ, I.: Építészet, építészeti rajzok (tanulmány és katalógus). In: Művészet Magyarországon 1780–1830. (Kiállítási katalógus, MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, Bp., 1980.) 113–117. és 298–321.

¹² OEHLER, Joseph: Panorama von Wiens Umgebungen. Wien, 1807, 165. – SCHMIDL, Adolph: Wiens Umgebungen, III., Wien, 1839, 379.

¹³ WAGNER-RIEGER, Renate: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien, 1970, 16.

¹⁴ W. G. Rizzi szíves közlése szerint a rajzok jellege is inkább ezt a feltételezést támasztja alá.

¹⁵ OEHLER i. m.–SCHMIDL i. m.–Meissl (1730–1790) Ganneval kortársa, beosztotta és 1786 után utóda volt a Liechtensteincsalád szolgálatában.

¹⁶ WILHELM, G.: Die Fürsten von Liechtenstein und ihre Beziehungen zu Kunst und Wissenschaft. Vaduz, 1976, 120.

¹⁷ Karl Borromäus Harrach kamaszgyerekként írt útinaplója beszámol egy apjával együtt 1777 szeptemberében tett Esztergom–Vác–Pest utazásról. A legrészletesebben Vácot írja le: a székesegyházat és a püspöki rezidenciát, valamint a püspök verőcei nyaralókastélyát, a Migazziburgot; de tervezőről egyik épületnél sem beszél, megemlíti viszont a püspöki palotával kapcsolatban, hogy „unter der Direktion eines Piaristen Fraters Namens Kaspar” épült. A szakirodalomban Oswald Gáspár néven ismert piarista fráter, Migazzi váci építési igazgatóját még egyszer említi az útinapló, ugyanígy („unter der Direktion”) a berkenyei templommal kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy a helybéliek nem az épületek tervezőjét ismerték és nem róla adtak felvilágosítást, hanem az építkezések vezetőjéről. (Bécs, *Verwaltungarchiv*, Harrach-levéltár, Hs. 48., Karton 773.) – Érdemes ehhez adalékként idézni Friedrich Nicolai eszmefuttatását, aki 1781-es utazása során ezt jegyezte fel a lelkesen méltatott pozsonyi primási palotával kapcsolatban: „Den Namen des Baumeisters, der diese schöne Facciate angegeben hat, konnte ich bey vieler Nachfrage in Preßburg nicht erfahren. Es ist ungläublich, wie gleichgültig man allenthalben gegen die Baumeister ist, welche die schönsten Werke der Kunst auf-führen. Oft selbst, wenn sie noch leben, kennt man sie nicht; und wenn sie gestorben sind, gehet ihr Andenken in wenig Jahren unter; indessen ihre Werke oft

Jahrhunderten lang Städte zieren, und den Einwohnern Bequemlichkeit und Nutzen dienen. Erst aus Hrn. Korabinszky Beschreibung von Presburg S. 40 ersehe ich, das der Hofarchitekt des Kardinals Hr. Melchior Hefele diesen Pallast angegeben und gebauet hat.” (NICOLAI, Friedrich: Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Band 5–6, Berlin–Stettin, 1785, 342.) – Ugyanígy nem sikerült megtudnia Bécsben (utólag, városleírásból sem) a neki ugyancsak na-

gyon tetsző mariahilfi Kaunitz-palota mes-
terét (Ua, Band 3–4, uo. 1784, 60–62.).

- ¹⁸ BÓNISNÉ WALLON Emma: Vác művészete a XVIII. században. Bp., 1935, 34–35. (J. Schmidtre hivatkozva); – SCHWARZ, Mario: Architektur des Klassizismus und der Romantik in Niederösterreich. St. Pölten – Wien, 1982, 26.
- ¹⁹ A stíluskritikai megállapításokat Ganneval már említett kapcsolata a Schönborn-családdal támasztja alá.